

The Role of the Three Elements of "Imam, Pilgrim, and Servant" in the Arbaeen Pilgrimage and Its Civilizational Implications*

Seyyed Ali Asghar Alavi

PhD in Quran and Sciences (Management Concentration),
Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
modirekarbala313@chmail.ir

Abstract

Arbaeen Husayni, as one of the largest religious gatherings in the world, represents unity, love, and the solidarity of millions. In this ritual, the role of the three elements of "Imam, pilgrim (Zair), and servant (Khadim)" holds a special significance. This article investigates the role of these three key elements in the ceremony and analyzes their civilizational implications. The purpose of this research is to extend and develop the culture of the Arbaeen pilgrimage through a civilizational lens. Utilizing an analytical-inferential method, this study aims to present an analysis of the epic of roles in the Arbaeen pilgrimage and evaluate them from a civilizational standpoint. The research findings indicate that the Arbaeen epic, as a global and religious event, provides a unique opportunity to redefine and transform the social identities of individuals. The subject of roles in Arbaeen demonstrates that the capacity to transform roles and identities is not exclusive to Arbaeen;

* Alavi, A. A. (2025). The Role of the Three Elements of "Imam, Pilgrim, and Servant" in the Arbaeen Pilgrimage and Its Civilizational Implications. *Islam and Social Studies*, 13(4), pp. 66-93.
<https://doi.org/10.22081/jiss.2026.74069.2202>

▣ **Article Type:** Research Article; **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy

▣ **Received:** 2025/07/06 • **Revised:** 2025/09/16 • **Accepted:** 2025/11/09 • **Online Publication:** 2025/12/30

© 2025

authors retain the copyright and full publishing rights

rather, it can be repeated and replicated under different conditions, times, and locations. What makes Arbaeen a remarkable civilizational phenomenon is precisely these roles, which have generated a massive social epic. If organizations view their relationship with clients through the exact same dynamic of servant and pilgrim, many of the bottlenecks within the administrative system will be resolved.

Keywords

Imam Husayn, Arbaeen Pilgrimage, Society, Civilization, Pilgrim (Zair), Servant (Khadim).

نقش سه عنصر «امام، زائر و خادم» در زیارت اربعین و دلالت‌های تمدنی آن*

سیدعلی اصغر علوی

دکتری تخصصی قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

modirekarbala313@chmail.ir

چکیده

اربعین حسینی به عنوان یکی از بزرگ‌ترین تجمعات مذهبی جهان، نمایانگر وحدت، محبت و همبستگی میلیونی است. در این مناسک نقش سه عنصر «امام، زائر و خادم» اهمیت ویژه‌ای دارد. در این مقاله، به بررسی نقش سه عنصر کلیدی «امام»، «زائر» و «خادم» در این مراسم پرداخته شده و دلالت‌های تمدنی این عناصر مورد بررسی قرار گرفته است. هدف از این پژوهش امتداد و توسعه دادن فرهنگ زیارت اربعین با نگاه تمدنی است. این تحقیق بر آن است با استفاده از روش تحلیلی استنباطی، تحلیلی از حماسه نقش‌ها در زیارت اربعین ارائه داده و آنها را از منظر تمدنی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. ره‌آورد‌های پژوهش نشان می‌دهد که حماسه اربعین به عنوان یک رویداد جهانی و مذهبی، فرصتی منحصر به فرد برای بازتعریف و تغییر هویت‌های اجتماعی افراد فراهم می‌آورد. موضوع نقش‌ها در اربعین نشانگر آن است که قابلیت تغییر نقش‌ها و هویت‌ها نه فقط مختص اربعین است؛ بلکه می‌تواند در شرایط و زمان‌ها و مکان‌های مختلف نیز تکرار و تکثیر شود. آنچه که اربعین را یک پدیده قابل توجه تمدنی کرده است، همین نقش‌ها است. این نقش‌ها مولد یک حماسه عظیم اجتماعی شده است. سازمان‌ها اگر نسبت به ارباب رجوعشان همان نسبت خادم و زائر را ببینند، بسیاری از مشکلات نظام اداری حل خواهد شد.

کلیدواژه‌ها

امام حسین علیه السلام، زیارت اربعین، اجتماع، تمدن، زائر، خادم.

* علوی، سید علی اصغر. (۱۴۰۴). نقش سه عنصر «امام، زائر و خادم» در زیارت اربعین و دلالت‌های تمدنی آن اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۳(۴)، صص ۶۶-۹۳.

<https://doi.org/10.22081/jiss.2026.73567.2194>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۸ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹

□ ۱۴۰۴ © نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

مقدمه

زیارت اربعین به عنوان یک پدیده مذهبی و اجتماعی در تاریخ اسلام جایگاهی ویژه دارد. این مراسم، هر ساله میلیون‌ها زائر را از سرتاسر جهان به کربلا می‌کشاند و موجب ایجاد حماسه‌ای گسترده و پرشور می‌شود. یکی از ویژگی‌های بارز این تجمع، نقش‌های مختلفی است که در آن ظهور می‌یابد؛ نقش‌هایی که نه تنها فردی بلکه اجتماعی و تمدنی نیز هستند. سه عنصر کلیدی «امام»، «زائر» و «خادم»، هر یک به نوبه خود، تأثیرات عمیقی بر این مراسم دارند. امام حسین علیه السلام به عنوان محور اصلی این زیارت، آموزه‌هایی از ایستادگی در برابر ظلم و عدالت‌خواهی را به زائران منتقل می‌کند. زائران، به عنوان نمایندگان ارادت و عشق به امام، در این مراسم با یکدیگر به هم پیوسته و همبستگی خود را به نمایش می‌گذارند؛ همچنین، خادمان اربعین با فراهم کردن امکانات خدمت‌رسانی، فضایی از همدلی و ایثار را ایجاد می‌کنند.

نقش سه عنصر «امام، زائر و خادم» در اربعین نه تنها نشانه‌ای از محبت و ارادت به اهل بیت علیهم السلام است، بلکه دلالت‌های تمدنی عمیقی نیز دارد. این عناصر با ایجاد همبستگی، ترویج ارزش‌های انسانی و اخلاقی و شکل‌دهی به یک تمدن مشترک می‌توانند تحولی در روابط بین‌المللی و همزیستی مسالمت‌آمیز ایجاد کنند. با بهره‌گیری از این آموزه‌ها، جوامع می‌توانند به یک آینده بهتر و با ارزش‌تری دست یابند.

این مقاله، قصد دارد به بررسی عمیق‌تر نقش‌های این سه عنصر پرداخته و دلالت‌های تمدنی آنها را در خصوص هویت فرهنگی، همزیستی مسالمت‌آمیز و انتقال ارزش‌های انسانی مورد تحلیل قرار دهد. این پژوهش به ما کمک می‌کند تا دلالت‌های تمدنی اربعین به عنوان یک کانون فرهنگی و اجتماعی و الگویی برای ارتقاء جامعه انسانی و بهبود روابط بین‌فرهنگی بررسی شود.

۱. پیشینه پژوهش

در حوزه زیارت اربعین پژوهش‌های ارزش‌مندی انجام شده است، مانند: طاهرزاده (۱۳۹۵)، در کتاب اربعین حسینی، امکان حضور در تاریخی دیگر...

موضوع اربعین را در سه ضلع مورد بررسی قرار داده است. بحث «معنای حماسه‌ی ملیونی پیاده‌روی اربعین حسینی» متوجه نقش پیاده‌روی در زیارت امام حسین علیه السلام و تأکید ائمه علیهم السلام بر این امر به عنوان یک حرکت سلوکی است، از آن جهت که بنا بر روایات مربوط به این امر، زائر به انسان مصلحی تبدیل می‌شود که عزم تغییر تاریخ خود را در خود می‌یابد. در بحث «اربعین؛ سنتی در حال شکوفایی» ذهن‌ها متوجه فرهنگ اربعینی است، در بحث «اربعین؛ امکان حضور در تاریخی دیگر» همه‌ی تلاش این بوده است تا معنای «حضور تاریخی» تبیین شود و خواننده متوجه باشد با چه احساسی باید حضور تاریخی خود را در رخدادی که ظهور کرده است دریابد.

پویافر، و رضایی (۱۴۰۰)، در کتاب زیارت‌های پیاده در جهان معاصر؛ نگاهی جامعه‌شناختی... به مطالعه و معرفی همزمان ۷ آیین پیاده‌روی زیارتی در جهان پرداخته است. این آیین‌ها عبارتند از آیین زیارتی هندوها به نام کومب میلا در هند، زیارت پیروان شینتو به نام «شیکو کو یا ۸۸ معبد» در ژاپن، ۴ زیارت مسیحیان به ترتیب شامل: «کامینو دسانتیاگو در اسپانیا، فاطیما در پرتغال، فرانسیجنا در ایتالیا، گوادالوپ در مکزیک» و در نهایت بزرگ‌ترین آیین زیارتی شیعیان و بلکه تمامی مسلمانان «پیاده‌روی اربعین» که در عراق می‌باشد.

رستمی (۱۴۰۰)، در پایان‌نامه خود با عنوان شبکه مضامین تمدنی پدیده اربعین، آورده است که پیاده‌روی اربعین، پدیده ظرفیت مطالعه علمی در زمینه‌های مختلفی را داراست. یکی از این زمینه‌ها، مطالعات تمدنی اربعین است که آن را به‌عنوان یک پدیده تمدنی مورد مطالعه قرار می‌دهد و ظرفیت‌های تمدنی آن را بررسی می‌کند. مسئله مورد نظر پژوهش حاضر، احصای مضامین تمدنی اربعین و سپس استخراج شبکه مضامین تمدنی این پدیده است.

شبانی (۱۴۰۲)، در رساله ظرفیت‌های تمدن‌ساز اربعین حسینی... به این موضوع، پرداخته و درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که «ظرفیت‌های تمدن‌ساز اربعین حسینی کدام است و موانع آن چیست»؟

پژوهش‌های زیادی درباره آن انجام شده که هر کدام از منظری به این رویداد مهم نگریده‌اند از جمله سیاسی، امنیتی، فرهنگی و تربیتی. اما بعد تمدن‌سازی آن با آنکه بسیار مهم و راهبردی می‌باشد، کمتر مورد توجه قرار گرفته و در نهایت در حد کلیات باقی مانده است.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. زیارت اربعین

زیارت، دیدار کردن است، دیدار کردن و رفتن به سرزمینی مقدس (لغتنامه معین). منظور از زیارت در لغت تمایل و میل پیدا کردن است؛ اینکه از راه دور یا از نزدیک باشد و خواه با گرایش قلبی و قصد هم همراه باشد یا نه، و اعمّ از این که با اکرام و تعظیم مزور همراه باشد یا نه (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۱۹). در اصطلاح دینی، زیارت تمایلی است که افزون بر میل و حرکت حسّی، قلب هم گرایش جدی پیدا کرده و نسبت به مزور هم با اکرام و تعظیم قلبی و انس روحی همراه باشد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۳۰۵، «زور»). بدیهی است که دیدار، دو طرف دارد: فرد زائر و آنکه مورد دیدار و زیارت قرار می‌گیرد، آن مزور که تقدس و شرافت بخشیده به سرزمینی که برای زیارتش به آن سرزمین می‌روند که «شرف المکان بالمکین». برای همین در لسان اندیشمندان اسلامی برای زیارت، دو مؤلفه اصلی ذکر کرده‌اند: زائر و مزور (ر.ک جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱، صص ۲۳-۲۵). مزور آن امامی است که مورد زیارت قرار می‌گیرد و زائر کسی است که به دیدار امام می‌رود؛ اما نه هر کسی که به دیدار دیگری می‌رود زائر است و نه در هر کسی به ملاقاتش بیاید مزور. در ادبیات دینی سخن از امام و مأموم است که زائر و مزور هم هستند. این شرافت مزور و سرزمین حول او اعتباری نیست؛ بلکه حقیقتی در عالم دارد. زیارت با دو مؤلفه اساسی شکل می‌گیرد: مزور و زائر و روح زیارت ارتباط و اتصال زائر با مزور است.

زیارت اربعین به معنای حضور و زیارت حرم مطهر امام حسین علیه السلام در روز اربعین، است. این روز به یاد شهدای کربلا و به‌ویژه امام حسین علیه السلام و یاران او گرامی داشته

می شود و در روایات جزو علامات مؤمن شناخته شده است (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۵۳؛ طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۸۸؛ ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۵۸۹). زائران در این روز معمولاً با پیاده روی از نقاط مختلف، به سمت کربلا حرکت می کنند تا در حرم امام حسین علیه السلام گرد هم آیند و ارادت خود را به ایشان ابراز کنند (نک: پویافر و رضایی، ۱۴۰۰، صص ۳۵۵-۳۶۲). زیارت اربعین به عنوان یک عمل عبادی، اجتماعی و فرهنگی، نه تنها جنبه مذهبی دارد؛ بلکه به خلق احساس همبستگی و اشتراک فرهنگی میان مسلمانان در سرتا سر جهان نیز می پردازد. این مراسم با روایت ها و سنت های خاص خود، بازتاب دهنده ارزش های معنوی و انسانی است که امام حسین علیه السلام به عنوان یک الگوی کامل ایثار و فداکاری به بشریت ارائه کرده است.

۲-۲. امام

در زیارت اربعین، واژه «امام» به معنای پیشوای معصوم و رهبری الهی است که در اصول دین و مذهب شیعه دارای اهمیت ویژه ای است. امام به عنوان نماینده ی خداوند در زمین و الگوی کامل اخلاق و رفتار برای مسلمانان شناخته می شود که در اینجا منظور امام حسین علیه السلام است. امام حسین علیه السلام به عنوان امام سوم شیعه، در واقعه عاشورا برای احیای دین و مقابله با ظلم و فساد جان خود را فدای اصول انسانی و الهی کرد، که این ایثار و فداکاری او، موجب تأسیس فرهنگی غنی و آموزه های عمیق در جامعه اسلامی شد. امام حسین علیه السلام به عنوان کسی که جان خود را برای مکتب اسلام و ارزش های انسانی فدا کرد، تأثیر عمیقی بر زائران دارد و آنان را به پیروی از اصول دین الهام می بخشد. معناداری امام به عنوان ولی خدا نه تنها در زمان خود او، بلکه در تمامی دوره ها و نسل ها ادامه دارد و زائران در زیارت اربعین، تجدید عهدی با این ولایت می کنند. امام به عنوان واسطه ای برای نزدیک شدن زائران به خداوند و تبدیل شدن به انسان های صالح و فداکار شناخته می شود. در کل، امام در زیارت اربعین به عنوان نشانه ای از قدرت و رحمت الهی و نماد حق خواهی و ایثارگری مطرح است، که زائران با یادآوری آن ها، در مسیر رشد معنوی و اخلاقی خود گام برمی دارند.

۲-۳. زائر

زائر در زیارت اربعین به فردی اطلاق می‌شود که به منظور عرض ارادت، طلب رحمت، و انجام زیارت، به سوی حرم مطهر امام حسین علیه السلام و مسیرهای منتهی به آن سفر می‌کند. زائران با اهداف معنوی و مذهبی به این مراسم حاضر می‌شوند و در طول مسیر با روحیه‌ای از ایثار، همدلی و خدمت به یکدیگر به پیاده‌روی می‌پردازند. زائران معمولاً در کنار یکدیگر و در قالب گروه‌های بزرگ به سوی کربلا پیاده‌روی می‌کنند و این روح جمعی، خود به نوعی تجلی روحیه همبستگی و اتحاد است. زائر در این مراسم، به نوعی خود را از عناوین اجتماعی و مقام‌های مختلف رها می‌کند و به عنوان یک انسان برابر و هم سطح در جمع حضور می‌یابد؛ همچنین حضور در پیاده‌روی اربعین و نزدیکی به حرم امام حسین علیه السلام برای زائران تجربه‌ای عمیق و معنوی به ارمغان می‌آورد، که با حس حضور امام و ارتباط با ایشان همراه است و این سفر برای او فرصتی برای تجدید عهد با امام حسین علیه السلام و آموزه‌های حضرت است.

۲-۴. خادم

خادم در ادبیات عاشوایی یعنی کسی که کارهای امام را انجام می‌دهد (نک: علوی، ۱۳۹۳، ص ۲۶). در زیارت اربعین، «خادم» به فردی اطلاق می‌شود که به زائران امام حسین علیه السلام خدمت می‌کند. این خدمت ممکن است شامل فراهم کردن امکانات رفاهی، تغذیه، اسکان و دیگر خدمات لازم برای زائران باشد. خادمان در این مراسم با انگیزه‌های مذهبی و انسانی خود، تلاش می‌کنند تا به زائران خدمت کنند و به نوعی از آن‌ها پذیرایی نمایند. خادمان با هدف خشنودی امام حسین علیه السلام و خدمت به زائران به این نقش وارد می‌شوند. نیت خالص و خدمت‌رسانی بدون چشم‌داشت، از ویژگی‌های بارز خادمان است. خادمان معمولاً به‌طور داوطلبانه و بدون انتظار پاداش، زمان و منابع خود را صرف کمک به زائران می‌کنند. ایثار و فداکاری در این زمینه بسیار تجلی می‌یابد. در مجموع، خادم در زیارت اربعین نقش محوری در به وجود آوردن فضایی معنوی و

خدمت گزارانه دارد، که نه تنها به تسهیل سفر زائران کمک می کند، ؛ بلکه نمادی از آموزه های انسانی و اسلامی را نیز به نمایش می گذارد.

۲-۵. تمدن

مطالعات انسان شناسی در قرن نوزدهم بر روی اقوام و فرهنگ های ابتدایی و همچنین مناطق تمدنی و فرهنگی قدیمی در آسیا، آفریقا و اروپا، دو مفهوم «فرهنگ» و «تمدن» را در کنار یکدیگر قرار داده است که به شدت به هم مرتبط هستند و گاهی به طور مشابه به کار می روند. البته تاریخ نگاران و فرهنگ پژوهان تلاش کرده اند تا این دو مفهوم را از یکدیگر تفکیک کنند. از این منظر، تمدن بیشتر به جنبه های مادی ساخت های انسانی نظیر معماری، شهرسازی و فناوری مربوط می شود، در حالی که فرهنگ بیشتر جنبه های معنوی زندگی جمعی انسانی را شامل می شود، مانند: آیین ها، آداب، زبان، دین و دانش. از دیدگاهی دیگر، تمدن به نظام های بزرگ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اشاره دارد که معمولاً در یک قلمرو و وسیع جغرافیایی، مانند یک امپراتوری، شکل گرفته و دارای فرهنگی گسترده و متنی نوشتاری است. در مقابل، فرهنگ می تواند به تنهایی مربوط به مردمی باشد که به صورت ابتدایی در یک قبیله زندگی می کنند (ولایتی، ۱۳۹۶، ص ۲۱). در یک نگاه متعالی و کلان، حرکت انبیا و اولیای الهی را میتوان بر اساس رویکردی تمدنی دید و تحلیل نمود (ر.ک: همایون، ۱۳۹۷). تمدن به طور کلی به مجموعه ای از دستاوردها، افکار، فرهنگ ها و نهادها اطلاق می شود که یک جامعه را در زمینه های مختلف مثل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، هنری و علمی تعریف می کند. تمدن ها نه تنها محدوده جغرافیایی خاصی دارند، ؛ بلکه در طی زمان نیز شکل می گیرند و تغییر می کنند و آثار و تأثیرات متقابل دارند. به طور عام، تمدن به عنوان ترکیبی از این عوامل و ویژگی ها درمی آید که زندگی فردی و اجتماعی انسان ها را در بستر زمانی و مکانی خاص خودش شکل می دهد.

۳. روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله، روش اجتهادی (تحلیلی استنباطی) است. این تحقیق برای

جمع‌آوری اطلاعات از روش اسنادی کتابخانه‌ای (یادداشت‌برداری به صورت تحلیلی توصیفی) بهره خواهد برد؛ همچنین مقاله حاضر می‌کوشد تا با استفاده از این روش مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهد.

۴. تجزیه و تحلیل

۴-۱. نسبت سه عنصر «امام»، «زائر» و «خادم»

۴-۱-۱. نقش امام حسین علیه السلام در زیارت اربعین

امام حسین علیه السلام به عنوان الگوی اعلاى انسانیت و آزادگی، نقش مهمی در احیای فرهنگ مقاومت و ایثار دارد. او از طریق قیام عاشورا، مفاهیم اخلاقی و انسانی را زنده کرده و به عنوان یک نماد برای مبارزه با ظلم و فساد شناخته می‌شود.

وقتی گفته می‌شود که زیارت امام معادل چندین حج مستحبی است، این بدان معناست که بدون ولایت اهل بیت علیهم السلام، حج که جامع‌ترین عبادات به شمار می‌رود، مفهوم و ارزشی ندارد. در واقع، تمام این عبادات باید مسلمانان را برای شکل‌گیری حکومت جهانی اسلام به رهبری حضرت ولی عصر علیه السلام آماده کنند؛ بنابراین، مهم‌ترین پیام سیاسی نهفته در زیارت حرم امامان، زمینه‌سازی برای حکومت ایشان است. این پیام از زیارت همه حرم‌ها قابل برداشت است؛ اما زیارت هر امامی که این محتوا را بهتر منتقل کند و مردم را به تشکیل حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام نزدیک‌تر کند، ارزش و فضیلت بیشتری دارد. به همین دلیل در روایات بر زیارت حرم امام حسین علیه السلام تأکید بیشتری شده است و این زیارت تأثیر عمیق‌تری دارد (جعفری، ۱۳۹۷). با این حال، در برخی شرایط سیاسی و اجتماعی، ممکن است پیام زیارت امام دیگری مانند امام رضا علیه السلام نمود بیشتری پیدا کند؛ اما به‌طور کلی و در طول تاریخ، تا زمان ظهور حضرت امام زمان علیه السلام، پیام زیارت قبر مطهر امام حسین علیه السلام برای تشکیل حکومت اسلامی از دیگر امامان علیهم السلام قوی‌تر است و به همین خاطر تأکید بیشتری بر زیارت سیدالشهدا علیه السلام شده است.

۴-۱-۲. نقش زائر در زیارت اربعین

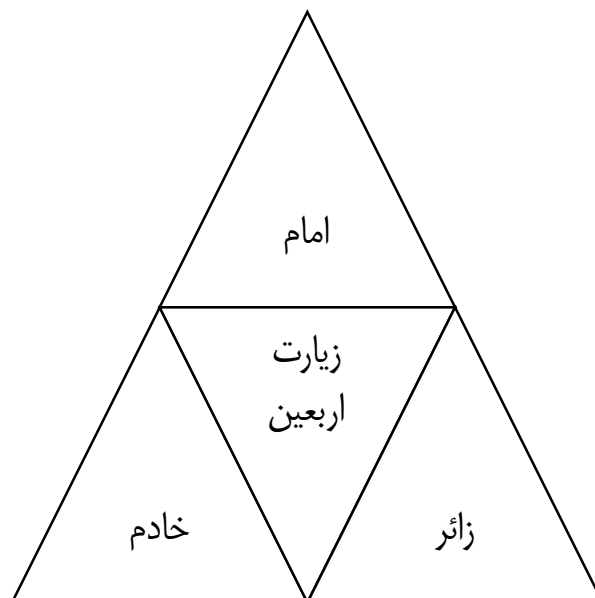
زائران با حضور خود در مراسم اربعین، نماد همبستگی و وحدت ملت‌ها و پیروان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام هستند. این حضور جمعی نشان‌دهنده عشق و ارادت نسبت به امام حسین علیه‌السلام و اهداف قیام او می‌باشد. تجمع میلیونی زائران در اربعین، به ایجاد فضایی جهانی برای تبادل فرهنگ‌ها و ایده‌ها کمک می‌کند. این امر می‌تواند به شکل‌گیری فرهنگ‌های مشترک و ارتقاء همدلی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در جوامع مختلف منجر شود.

۴-۱-۳. نقش خادم در زیارت اربعین

خادمان اربعین با خدمت به زائران، نماد ایثار و خلوص در عمل هستند. این خدمت می‌تواند شامل فراهم‌سازی امکانات، تغذیه، اسکان و دیگر نیازهای زائران باشد. خدمت به زائران نه تنها جنبه‌های اجتماعی و انسانی را تقویت می‌کند؛ بلکه باعث تقویت روحیه تعاون و همکاری در جامعه می‌شود. این امر به ایجاد بسترهای جدید اجتماعی و فرهنگی در میان مسلمانان و دیگر ملت‌ها کمک می‌کند.

۴-۱-۴. بررسی نسبت این سه عنصر

اربعین و این سه عنصر نقش بزرگی در تقویت هویت اسلامی و تأکید بر ارزش‌های انسانی و اخلاقی دارند. این موضوع باعث می‌شود که مسلمانان به هویت خود بیشتر افتخار کنند و به ترویج ارزش‌های اسلامی بپردازند. قشر خادمان در خدمت به زائران، موجب گسترش فرهنگ عشق و ایثار در جامعه می‌شود و منجر به ایجاد ارتباطات عمیق‌تری میان افراد و جوامع گوناگون می‌گردد. آموزه‌ها و پیام‌های قیام امام حسین علیه‌السلام، در کنار حضور زائران و خدمات خادمان، می‌تواند به شکل‌گیری تمدنی انسانی و توأم با رأفت و انصاف منجر شود. این تمدن می‌تواند به عنوان الگویی برای جوامع مختلف طرح شود.

رسم توضیحی ۱: سه عنصر اصلی در زیارت اربعین

۴-۲. حضور «عنصر سوم» در اربعین در کنار «زائر» و «مزور»

عنصر «خادم» در جریان اربعین بسیار چشم گیر و برجسته است. نکته قابل توجه آن است که در موسم‌های دیگر غیر از اربعین، دو عنصر امام و زائر هست، اما آنچه حرف تازه اربعین است، حضور عنصر سوم یعنی خادمینی است که به زائران امام حسین علیه السلام خدمت می‌رسانند. البته این دو عنصر زائر و خادم تحت ولایت و مدیریت امام حسین علیه السلام است و ایشان در اربعین ظرفیت برجسته خادمان را و تاثیر تمدن ساز آنها را بیشتر نشان داده‌اند. خادم و زائر نقش خود را تحت ولایت و مدیریت مزور یعنی امام ایفاء می‌کنند. در زیارت دیگر ائمه و زیارت اباعبدالله الحسین علیه السلام غیر از ایام اربعین نقش خادم یا وجود ندارد یا کمرنگ‌تر است. برای در زیارت ائمه علیهم السلام مظلوم بقیع خادم به معنای کسی که ملازم حرم باشد با نیت خدمت به امام و زائران وجود ندارد. آنچه که خادم را در اربعین اباعبدالله خاص می‌کند حضور موثرتر و پررنگ‌تر او در این میان است. در ایام دیگر نیز حرم سیدالشهدا علیه السلام و یا مثلاً امام رضا علیه السلام خادم دارد، خادمان شرایط رفاه

زائران را فراهم می‌کنند با نیت خدمت به امام به کار خود مشغول هستند اما در اربعین قضیه متفاوت است.

خادم همیشه نقش خدمت‌رسانی داشته است، نیتش همیشه خدمت به امام (مزور) بوده و در عمل خدماتش در جهت رفاه حال زائران بوده است. گویی تحت ولایت امام این چنین نقشی شکل گرفته است، امام بی‌نیاز است از خدمت دیگران و خادم نیز این را می‌داند پس برای جلب رضایت حضرت او به دعوت شدگان حرمش، مهمانان امام، خدمت می‌کند. یعنی با خدمت به زائر که مورد توجه و محبت امام است و مهمان اوست رضایت خود امام را جلب می‌کند. تفاوت خدمت‌رسانی خادم در اربعین به زائر، که وجه تمایز اربعین و دیگر زیارت‌هاست این است که عنصر سوم یعنی خادم، از چند جهت از انحصار خارج می‌شود:

الف: از انحصار انسان‌های خاص

در ایام غیر از اربعین و دیگر حرم‌های ائمه علیهم‌السلام افراد خاصی با ساز و کار مشخصی می‌توانند در حرم مشغول فعالیت باشند. اما در اربعین صغیر و کبیر و همه مردم عادی می‌توانند نقش خادم را ایفا کنند.

ب: از انحصار کارهای مشخص

در ایام غیر از اربعین و دیگر حرم‌های ائمه برای خادم کارهایی مشخص است و خارج از دایره آن کارها خادمی وجود ندارد. برای خادم بخش مضیف، خادم نظم‌دهنده صفوف نماز، خادم کفشداری و... اما در اربعین از حصار کارهای معمول خارج می‌شود. هر کسی با هر چه دارد به رفاه حال زائرها برای جلب رضایت امام کمک می‌کند. جایی غیر از اربعین سراغ دارید که خادمی مسئول ماساژ دادن باشد؟ خادمی کیف و کوله‌های آسیب دیده را ترمیم کند؟ خادمی سراغ دارد که هیچ نداشته باشد و نذر کند سایه باشد برای زائران؟ (حامد عسکری ماجرای عربی که هیچ نداشت و نذر کرده بود سایه زوار باشد).

ج: از انحصار مکان خدمت مشخص

آنچه از خادم در ذهن ما شکل گرفته ست این است که در حرم و اطراف حرم مشغول خدمت‌رسانی باشد؛ اما در اربعین در مسیر حدوداً ۹۰ کیلومتری در هر قدم خادمی است که حتی از حصار حرم هم خارج شده، اما از حصار خدمت به مزور و حضور امام نه!

۴-۳. توجه به نقش‌ها در زیارت اربعین

نقش‌ها در ایجاد هویت موثرند. با ایجاد نقش‌های جدید می‌توان هویت‌های تازه‌ای ایجاد کرد. نقش‌ها به عنوان کارکردهای اجتماعی و فرهنگی در زندگی انسان‌ها دارای اهمیت زیادی هستند. این نقش‌ها نه تنها بر رفتار و تعاملات فردی تأثیر می‌گذارند؛ بلکه در شکل‌دهی به هویت افراد و جوامع نیز نقش اساسی ایفا می‌کنند. نقش به معنای وظایف، مسئولیت‌ها و انتظاراتی است که افراد در زمینه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی ایفا می‌کنند. این نقش‌ها می‌توانند شامل والد، همسر، عضو جامعه، کارمند و غیره باشند. نقش‌ها به طور عمده بر اساس انتظارات اجتماعی و فرهنگی تعریف می‌شوند. با ورود به نقش‌های جدید یا تغییر در نقش‌های پیشین، هویت فرد نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. زمانی که افراد نقش‌های جدیدی را به عهده می‌گیرند، این امر می‌تواند فرصت‌های جدیدی برای رشد و توسعه فردی و اجتماعی فراهم کند. برای مثال، پذیرش نقش‌های رهبری می‌تواند به ارتقای مهارت‌های مدیریتی و اجتماعی بیانجامد. با تغییرات اجتماعی و فرهنگی، نقش‌ها نیز دچار تغییر می‌شوند. این تغییرات می‌توانند به بازتعریف هویت‌های فردی و اجتماعی منجر شوند و فضایی برای ظهور هویت‌های تازه فراهم کنند؛ بنابراین، فهم دقیق نقش‌ها و تأثیر آن‌ها بر هویت، می‌تواند منجر به توسعه اجتماعی و فرهنگی مثبت گردد.

برخی از جامعه‌شناسان هر جامعه را به تناسب نظام‌هایی تقسیم کرده‌اند که هر یک بخشی از نیازهای اجتماعی را تامین می‌کنند (پارسایا، ۱۳۹۱، ص ۱۳۰). هویت و لایه‌های بنیادین؛ در لایه‌های عمیق و بنیادین جهان اجتماعی، اجزا و پدیده‌هایی قرار دارند که

تأثیرات همه جانبه و فراگیر نسبت به دیگر اجزاء دارند و کمتر در معرض تغییر و تحول قرار می‌گیرند. هویت جهان اجتماعی با این دسته از پدیده‌ها پیوند می‌خورد. پدیده‌هایی که در لایه‌های غیر عمیق و غیر بنیادین جهان اجتماعی قرار دارند هم تأثیرات محدودتری دارند و هم بیشتر در معرض تغییر قرار می‌گیرند. برخی از این پدیده‌ها در مقاطع زمانی خاص به وجود آمده‌اند و در مقطعی دیگر از میان می‌روند. برای برخی از آنها به راحتی می‌توان بدلیل‌های مناسبی پیدا کرد.

نمادها، کنش‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و عقاید و... در لایه‌های مختلفی از جهان اجتماعی قرار می‌گیرند و جهان اجتماعی بدون حضور نمادهای مختلف نمی‌تواند تحقق پیدا کند. انسان معانی مورد نظر خود را در زندگی اجتماعی از طریق نمادها آشکار کرده و منتقل می‌کند. نقش‌ها در ایجاد هویت موثرند. با ایجاد نقش‌های جدید می‌توان هویت‌های تازه‌ای ایجاد کرد.

۴-۴. زیارت اربعین، حماسه نقش‌ها

حماسه اربعین به عنوان یک رویداد جهانی و مذهبی، فرصتی منحصر به فرد برای بازتعریف و تغییر هویت‌های اجتماعی افراد فراهم می‌آورد. شرکت‌کنندگان در این مراسم معمولاً از اقصای مختلف اجتماعی هستند؛ از روحانیان و علمای دین گرفته تا دانشمندان، مهندسان، کارگران و دیگر مشاغل. با این وجود، در این فضای معنوی و عمیق، همه افراد به دو نقش اصلی «زائر» و «خادم» تبدیل می‌شوند و هویت‌های اجتماعی خود را در سایه این دو نقش بازتعریف می‌کنند. در اربعین انسان‌ها با اعتبارات مختلف اجتماعی حاضر می‌شوند، اما هیچ‌یک از آنها به چشم نمی‌آید. همه هویت‌ها در قالب دو نقش «زائر و خادم» تغییر می‌یابد. انسان‌ها با بالاترین شأن اجتماعی در این پدیده حاضر می‌شوند اما حاضر نیستند به آن شأن اجتماعی (آیت‌الله، دکتر، مهندس، مدیر، رئیس و...) شناخته و معرفی شوند. تا آنجا که شعار اربعین همین نقش برجسته خدمت است که در طول مسیر کربلا بر همه تابلوها و نوشته‌ها یادآوری می‌شود: «خدمه زوار الحسین عزه لنا و شرف لنا» (یعنی خدمت زائران امام حسین علیه السلام عزت و شرافت ما است).

در اربعین اعتباریات، به گونه دیگری اعتبار و نقش‌ها با حساب دیگری تقسیم شده‌اند (ر.ک: طباطبائی، ۱۳۶۲). افراد در شرایط اربعین، با توجه به نیازهای مراسم، نقش‌های جدیدی برای خود تعریف می‌کنند. همین تغییر نقش در فضایی جدید می‌تواند باعث فاصله‌گیری از مقامات و جایگاه‌های اجتماعی قبلی گردد. این گونه است که افرادی با مدارج بالا، در نقش‌های جدید خود از دیگران، حتی کسانی با مشاغل پایین‌تر، اطاعت می‌کنند. به عبارت دیگر اربعین تنها یک راهپیمایی انبوه نیست؛ بلکه صحنه‌ای است که در آن «هویت‌های ایستا» به «نقش‌های پویا» تبدیل می‌شوند. در این حماسه، هر فرد فارغ از جایگاه اجتماعی‌اش در دنیای بیرون، در یک ساختار جدید بازتعریف می‌شود. این همان اتفاقی است که نمونه‌اش در دفاع مقدس مشهود بود. آیت‌الله، دکتر، مهندس، کارگر و... نقش‌های قبلی خود را مثل لباسی از تن بیرون آوردند و لباسی دیگر به تن کردند. نقش‌های جدیدی چون: فرمانده، سرباز و دشمن که با آرمان و دلیل جنگیدنشان کاملاً منطبق بود. نقش‌ها با حساب دیگری تقسیم شده بودند؛ چه بسا دکتر، مهندس، رئیس و... که در نقش جدیدشان از کارگر ساده‌ای چون عبدالحسین برونسی فرمانبرداری می‌کردند!

در زندگی روزمره، نقش‌های ما بیشتر بر اساس قدرت، ثروت یا رتبه اداری تعریف می‌شود؛ اما در حماسه اربعین، این قراردادها فرو می‌ریزد. مدیر ارشد یک مجموعه در نقشی «کفش جفت کن» و پز شک متخصص در نقشی «ما ساژور زائر» ظاهر می‌شود. این جابه‌جایی، نشان‌دهنده بازگشت به فطرت انسانی و ایثارگری است که در آن، خدمت کردن نه یک کسر شأن، بلکه یک مدال افتخار است.

این تغییر نقش‌ها و تغییر هویت‌ها مختص به اربعین نیست. وقتی همین اتفاق در دفاع مقدس هم وجود داشته است نشان می‌دهد قابلیت تکثیر در شرایط و مکان و زمان دیگری نیز، با درک و پیاده‌سازی صحیح قواعد حاکم بر این اتفاق، وجود دارد. در دفاع مقدس نیز مشابه همین تغییر نقش‌ها مشاهده می‌شود. افراد با پیشینه‌های گوناگون حرفه‌ای به میدان جنگ می‌روند و نقش‌های جدیدی مانند فرمانده، سرباز و مدافع را به عهده می‌گیرند. در این شرایط، افراد با هر نوع عنوانی، حتی اگر دکتر یا مهندس باشند،

ملزم به تبعیت از فرماندهان نظامی و برتری آنها می‌شوند. در هر دو مورد، این تغییر نقش‌ها نشان‌دهنده یکسانی در آرمان‌ها و اهداف مشترک است. افراد از تمامی اقشار، خود را در خدمت به یک هدف بزرگ و مقدس قرار می‌دهند و به احیای روح جمعی و هم‌گرایی اجتماعی کمک می‌کنند.

۴-۵. قابل تکثیر و توسعه‌بودن نقش‌های اربعین

موضوع نقش‌ها در اربعین نشان می‌دهد که قابلیت تغییر نقش‌ها و هویت‌ها نه تنها مختص اربعین یا دفاع مقدس است، بلکه می‌تواند در شرایط و زمان‌ها و مکان‌های مختلف نیز تکرار شود. با درک و پیاده‌سازی صحیح قواعد حاکم بر این تجربیات، می‌توان به نوعی از تکثیر روح همدلی، همکاری و خدمت‌رسانی دست یافت. آنچه که اربعین را یک پدیده قابل توجه تمدنی کرده است همین نقش‌ها است. این نقش‌ها مولد یک حماسه عظیم اجتماعی شده است. اگر عنصر زمان و مکان از این نقش‌ها برداشته شود و از فردای اربعین، انسان‌ها با عنایت به همان نقش‌زائری و خادمی در اجتماع حاضر شوند شاهد یک اتفاق بزرگ تمدنی خواهیم بود. سازمان‌ها اگر نسبت به ارباب رجوع‌شان همان نسبت خادم و زائر را ببینند، یعنی بسیاری از مشکلات نظام اداری حل خواهد شد.

بزرگ‌ترین چالش در این میان «حرکت از خدمت فصلی به زیست خادمانه» یا به عبارت دیگر امتداددادن روحیه «تواضع بی‌قید و شرط» از موب‌ها به کوچه و بازار است. خادم اربعین یاد گرفته است که پایین‌ترین مرتبه را برای خود برگزیند تا دیگران در آسایش باشند. امتداد این نقش به این معناست که فرد در محله، مسجد و محیط کار نیز نقش «تسهیل‌گر» و «پناهگاه» را ایفا کند. در واقع، خادمی از یک برچسب مقطعی به یک «سبک زندگی» تبدیل می‌شود که در آن نفع جمعی بر سود شخصی مقدم است.

خادمین در زیارت اربعین با ایثار و فداکاری در خدمت به زائران، ارزش‌های انسانی و اخلاقی را ترویج می‌کنند. این رفتارها نشان‌دهنده روحیه همدلی و نوع‌دوستی در جامعه اسلامی است. این تعاملات اجتماعی باعث شکل‌گیری روابط مثبت و ایجاد

احساس یکپارچگی در جامعه می‌شود. خدمات خادمان نه تنها به زائران بلکه به شکل‌گیری یک نظام اجتماعی متعهد و پشتیبان برای ترویج ارزش‌های اسلامی کمک می‌کند. این نظام می‌تواند به عنوان الگویی برای ایجاد حکومت‌هایی با رویکردهای انسانی و اسلامی در آینده عمل کند. خادمان با ارائه خدمات به زائران، مفاهیم حقوقی و انسانی را در جامعه ترویج می‌دهند. این امر باعث ارتقای سطح آگاهی عمومی نسبت به اهمیت خدمت به زائران می‌شود. این همان ظرفیت بزرگ تمدنی است که در زیارت اربعین وجود دارد. این نقش‌ها اگر از بستر زمانی اربعین به مابقی ایام توسعه پیدا کند، اتفاقی بزرگ در عرصه حکمرانی و مدیریت اجتماع رخ خواهد داد.

برای امتداد اربعین تا افق تمدن باید مفاهیم کلیدی اربعین را از ظاهر به باطن عبور داد و عمق بخشید. به عبارتی پوسته‌اش را کنار زد و روحش را حفظ نمود. برای مثال خادم‌الحسین را که خادم‌الزائر است، اما نه بالاصاله؛ بلکه با نیت خدمت به امام، به خادم هر کسی که در مسیر توحید حرکت می‌کند، توسعه داد. اگر جامعه توحیدی باشد و افراد به سمت توحید حرکت کنند حکم «زائر الحسین» به آنها سرایت می‌کند. البته تعبیر سرایت دقت لازم را ندارد، زیرا در حقیقت همان است؛ بلکه پوسته و ظاهرش متفاوت شده.

در نگرش اربعینی، «ارباب رجوع» همان «زائر» است که تکریم او نه یک وظیفه اداری، بلکه یک فرصت برای رشد معنوی به شمار می‌رود. کارمندی که با نگاه اربعینی به میز خود می‌نگرد، به جای تمرکز صرف بر سلسله‌مراتب قانونی، روحیه «گره‌گشایی سریع» و «ایثار وقت» را جایگزین بروکراسی خسته‌کننده می‌کند. در این نگاه، اداره نه محیطی برای گذران وقت، بلکه سنگری برای خدمت به خلق خداست.

۴-۶. لوازم تحقق نقش‌های اربعینی در جامعه

تحقق و امتداد نقش‌های اربعینی در جامعه نیازمند تغییرات اساسی در نگرش‌ها و آموزه‌ها است. این تغییرات به ویژه در شخصیت‌های کلیدی مانند کارمندان، خادمان و زائران تأثیرگذار است:

۴-۶-۱. تغییر نگرش تبدیل احساس استعلا به برادری

امتداد دادن به نقش‌های اربعینی یک پیش نیاز اساسی دارد و آن تغییر نگرش است. تا نگرش کارمند به ارباب رجوع تغییر نکند و آن احساس استعلا در او به احساس برادری و خدمت تبدیل نشود، نقش‌های اربعین امتداد نخواهد یافت. لازم است که نگرش کارمندان و خادمین به زائران از حالت برتری و احساس استعلا به احساس برادری و خدمت منجر شود. این تغییر نگرش اساساً بر همه تعاملات اجتماعی تأثیر می‌گذارد و موجب می‌شود که خدمت به زائران به عنوان یک وظیفه انسانی و اخلاقی در نظر گرفته شود. نگرش زائران به امام حسین علیه السلام باید به گونه‌ای باشد که آنها خود را متعهد به خدمت به دیگران بدانند. بدون شناخت و اعتقاد به امام، هویت و انگیزه زائران کاهش می‌یابد.

۴-۶-۲. تولید معارف اخلاقی

برای تحقق نقش‌های اربعینی لازم است معارفی که در متن اربعین موجب تولید آن اخلاق اربعینی شده، در سطح سازمان‌ها بازتولید و برخی از گره‌های ذهنی برطرف شود. معارف و آموزه‌های اربعینی باید در سطح سازمان‌ها و جوامع بازتولید شوند تا فرهنگ خدمت به دیگران و احساس مسئولیت اجتماعی تقویت گردد. این معارف شامل اصولی مانند خدمت به دیگران، همدلی و ایثار است؛ همچنین گره‌های ذهنی موجود در شناخت و درک اصول اربعینی باید برطرف شود تا افراد بتوانند به راحتی این معارف را در زندگی روزمره خود به کار گیرند.

۴-۶-۳. تغییر نظام انگیزه‌ها

مؤکب‌دار اربعین، خدمت برای زائر را برای خشنودی امام انجام می‌دهد. زائر بدون امام و زیارت هویتی ندارد که بخواهد خادم، نقش آفرینی کند. چیزی که در اربعین مشخص است، این است که خوشحال کردن زائر امام مساوی خوشحال کردن امام است. فراتر از اربعین و کربلای ظاهری، در شهر و در ادارات و سازمان‌ها، نقش‌ها چه می‌شود؟

خدا و مردم و خادم‌الخلق عیال الله هستند، همان‌طور که زائر عیال امام! چیزی مثل خوش‌حال کردن بندگان، خدا را خوش‌حال نمی‌کند، همان‌طور که چیزی مثل خوشحال کردن زائر، امام را. انگیزه خادمین در موب‌ها باید بر اساس رضا و خشنودی امام حسین علیه السلام شکل گیرد. وقتی افراد به این درک برسند که خدمت به زائران همانند خدمت به امام است، به تحقق حماسه اربعین کمک می‌کند. حماسه اربعین زمانی شکل می‌گیرد که انگیزه‌های فردی و مالی مغفول واقع شوند و افراد با نیت خالص و الهی به خدمت پرداخته و از توجه به منافع شخصی دست بردارند.

۴-۶-۴. تربیت نسلی بر اساس آموزه‌های اربعینی

از لوازم امتداد اربعین در زندگی، تربیت نسل‌ها بر اساس آموزه‌های اربعینی است. نقش کودکان در اربعین چیست؟ نقش کودکان در تمدن چیست؟ در اربعین کودکانی مشاهده می‌شود که برای خود موب‌کی علم کرده‌اند یا چند ساعتی در موب‌کی به اندازه توان خودشان کمک کنند. کار آنها بیشتر به موب‌بازی شبیه است تا موب‌داری! اما همین که امروز موب‌بازی می‌کند، موب‌دار فرداست! برای تمدن‌ساز بارآمدن کودکان باید برنامه داشت. سازوکارهای تربیتی باید برای تربیت کودکانی در افق تمدن خود را آماده کنند. کودکان باید از سنین پایین با مفاهیم اربعینی آشنا شوند و در فعالیت‌های مربوط مشارکت نمایند. ایجاد موب‌بازی تجربه مستقیم این آموزه‌ها به درک بهتر آن کمک می‌کند. برای تربیت نسلی که توانایی تمدن‌سازی داشته باشد، لازم است برنامه‌های تربیتی مشخصی طراحی شود. این برنامه‌ها باید بر اساس آموزه‌های اربعینی مبتنی باشد و کودکان را برای به عهده‌گیری نقش‌های اصلی در آینده آماده سازد.

۴-۶-۵. عنایت به سازوکارهای تربیتی

باید در پی ایجاد بسترهای آموزشی و فعالیت‌های خلاقانه برای کودکان بود تا آنها در نوجوانی و جوانی به موب‌داران و جامعه‌سازان قدرت‌مند تبدیل شوند. تشویق

کودکان به مشارکت در کارهای خیریه و خدمات اجتماعی می‌تواند به شکل‌گیری روحیه همکاری و همدلی در آنها کمک کند.

امتداد نقش‌های اربعینی در زندگی نیازمند تغییر نگرش، تولید معارف اخلاقی، تنظیم نظام انگیزشی، و تربیت نسل‌های آینده‌مبتنی بر آموزه‌های اربعینی است. با فراهم کردن زیرساخت‌های لازم و برنامه‌ریزی درست می‌توان در جهت تحقق اهداف اربعینی و ایجاد تمدن انسجام‌یافته گام برداشت. جذابیت این آموزه‌ها از طریق فعالیت‌های موب‌داری و خدمت به زائران می‌تواند به نسل آینده منتقل شود و روحیه ایثار و همکاری را در آنها پرورش دهد.

۴-۷. موانع نگرشی امتداد اخلاق اربعینی

امتداد اخلاق اربعینی در زندگی روزمره، به‌ویژه در جامعه‌های امروز، با چالش‌ها و موانع زیادی مواجه است. در این راستا، مهم‌ترین موانع نگرشی که می‌تواند تأثیرات منفی بر تحقق این اهداف داشته باشد، در ذیل بررسی می‌شود:

۴-۷-۱. خاص‌نگری نسبت به اربعین و اجتناب از الگوپذیری

یکی از مهم‌ترین موانع، توجه به اربعین به عنوان یک اتفاق منحصر به فرد و خاص است. اگر اربعین تنها به عنوان یک رویداد ویژه و تاریخی در نظر گرفته شود، ظرفیت‌های آن برای الگوپذیری و الهام‌بخشی از میان می‌روند. تفکیک از رویکردهای روزمره آسیبی است که در اینجا قابل توجه است. در این صورت، مفاهیم و اصول اربعینی نمی‌توانند به زندگی‌های روزمره منتقل شوند و در نتیجه، آموزه‌های آن به فراموشی سپرده خواهند شد.

۴-۷-۲. حس عدم حضور امام

تجربه ناقص از حضور امام مانع دیگری است که لازم است به آن توجه شود. اگر زائران نتوانند حس حضور امام را در طول مسیر کربلا تجربه کنند، تأثیرات معنوی و

اخلاقی اربعین کمرنگ می‌شود. این حس حضور، که به زائران امکان می‌دهد عمق بیشتری از زیارت را احساس کنند، باید در زندگی روزمره نیز تقویت شود. وقتی زائر تنها به فیزیک مکان و زمان محدود شود، از عمق معنوی و روحی اربعین فاصله می‌گیرد و این احساس را در دیگر جنبه‌های زندگی خود از دست می‌دهد. بحث حضور امام اربعین تمرین تقویت حس حضور امام است و زائر در پیاده‌روی توجه خواسته یا ناخواسته به این موضوع دارد. هنر بزرگ اربعین آن است که زائری که امام را تنها در حرم و در ضریح زیارت می‌کرد با افق جدیدی مواجه می‌کند و از کیلومترها دورتر از حرم، امام را حاضر می‌بیند. حس حضور، بهترین احساسی است که زائر اربعین در طول مسیر کربلا تجربه می‌کند. اهمیت این حس تا بدانجا است که برخی اساساً زیارت را همین حس حضور معنا کرده‌اند و گفته‌اند زیارت «حضور الزائر عند المزور» است.

۴-۷-۳. نگرش نسبت به نیت خدمت

نبود توجه به نیت و اخلاص در خدمت مانع نگرشی دیگر است. برخی افراد ممکن است خدمت به زائران اربعین را به‌عنوان یک رویداد خاص در نظر بگیرند و معتقد باشند که شرایط خدمت در کربلا متفاوت است. این نگرش باعث می‌شود که این افراد نتوانند در زندگی روزمره خود با همین روحیه به دیگران خدمت کنند. اگر نگرش افراد به خدمت در اداره امور روزمره تعلق به نیت و اخلاص نداشته باشد، نارضایتی‌های اجتماعی و کاهش کیفیت خدمت‌رسانی مشاهده خواهد شد. در اربعین کسی به نیت افراد کار ندارد و خدمتش به زوار را مشروط به نیت و اخلاص آنها نمی‌کند. این نگرش پاسخ خوبی به کسانی است که پس از اربعین و در مراجعه به ایران، در مواجهه با ارباب رجوع بهانه می‌آورند که در کربلا ماجرای خدمت فرق می‌کند. اگر نیت خدمت، خالصانه باشد و انسان ارباب رجوع را از این منظر ببیند هر دو را با یک نیت خدمت می‌رساند. اگر حس اربعینی به زندگی اجتماعی منتقل شود، روحیه همکاری و ایثار در جامعه به تدریج افزایش می‌یابد.

۴-۷-۴. وجود روحیه سکولاریسم

یکی از موانع مهم دیگر، حضور روح سکولاریسم در جوامع است که می‌تواند بر روند انتقال و گسترش آموزه‌های اربعینی تأثیر منفی بگذارد. این روحیه ممکن است باعث شود که افراد به جنبه‌های معنوی زندگی کمتر توجه کنند و در نتیجه، الگوهای اخلاقی و آموزه‌های اربعینی در زندگی روزمره به حاشیه بروند. روح سکولاریسم مانع امتداد اربعین در زندگی است. واضح است که نه دولت عراق، نه دولت ایران و نه هیچ دولت دیگری در حال حاضر توانایی مدیریت چند ده میلیونی اربعین را با نظامات اداری‌اش ندارد، اربعین حماسه مردم است. مردم و امام! مردم به عشق امام زوآر میلیونی اربعین را غذا و اسکان می‌دهند.

نتیجه‌گیری

عنصر «خادم» در جریان اربعین بسیار چشم‌گیر و برجسته است. نکته قابل توجه آن است که در موسم‌های دیگر غیر از اربعین، دو عنصر امام و زائر هست؛ اما آنچه حرف تازه اربعین است، حضور عنصر سوم یعنی خادمینی است که به زائران امام حسین علیه السلام خدمت می‌رسانند. آنچه که خادم را در اربعین اباعبدالله علیه السلام خاص می‌کند حضور موثرتر و پررنگ‌تر او در این میان است. در ایام دیگر نیز حرم سیدالشهدا علیه السلام و یا برای مثال امام رضا علیه السلام خادم دارد، خادمان شرایط رفاه زائران را فراهم می‌کنند با نیت خدمت به امام به کار خود مشغول هستند، اما در اربعین قضیه متفاوت است. تفاوت خدمت‌رسانی خادم در اربعین به زائر، که وجه تمایز اربعین و دیگر زیارت‌هاست این است که عنصر سوم یعنی خادم، از چند جهت از انحصار خارج می‌شود:

الف: از انحصار انسان‌های خاص؛ ب: از انحصار کارهای مشخص؛ ج: از انحصار مکان خدمت مشخص

از این منظر اربعین «حماسه نقش‌ها» است. حماسه اربعین به عنوان یک رویداد جهانی و مذهبی، فرصتی منحصر به فرد برای بازتعریف و تغییر هویت‌های اجتماعی افراد فراهم می‌آورد. شرکت‌کنندگان در این مراسم به طور معمول از قشرهای مختلف اجتماعی

هستند، با این وجود، در این فضای معنوی و عمیق، همه افراد به دو نقش اصلی «زائر» و «خادم» تبدیل می‌شوند و هویت‌های اجتماعی خود را در سایه این دو نقش بازتعریف می‌کنند. در اربعین انسان‌ها با اعتبارات مختلف اجتماعی حاضر می‌شوند؛ اما هیچ‌یک از آنها به چشم نمی‌آید. همه هویت‌ها در قالب دو نقش «زائر و خادم» تغییر می‌یابد. اربعین «مدرسه نقش‌آفرینی» است؛ جایی که انسان تمرین می‌کند چگونه می‌تواند در عین سادگی، تأثیرگذارترین و حماسی‌ترین نسخه از خودش را به نمایش بگذارد.

موضوع نقش‌ها در اربعین نشان می‌دهد که قابلیت تغییر نقش‌ها و هویت‌ها نه تنها مختص اربعین یا دفاع مقدس است، بلکه می‌تواند در شرایط و زمان‌ها و مکان‌های مختلف نیز تکرار شود. با درک و پیاده‌سازی صحیح قواعد حاکم بر این تجربیات، می‌توان به نوعی از تکثیر روح همدلی، همکاری و خدمت‌رسانی دست یافت. آنچه که اربعین را یک پدیده قابل توجه تمدنی کرده است همین نقش‌ها است. این نقش‌ها مولد یک حماسه عظیم اجتماعی شده است. اگر عنصر زمان و مکان از این نقش‌ها برداشته شود و از فردای اربعین، انسان‌ها با عنایت به همان نقش‌زائری و خادمی در اجتماع حاضر شوند شاهد یک اتفاق بزرگ تمدنی خواهیم بود. سازمان‌ها اگر نسبت به ارباب رجوع‌شان همان نسبت خادم و زائر را ببینند یعنی بسیاری از مشکلات نظام‌اداری حل خواهد شد.

خادمین در زیارت اربعین با ایثار و فداکاری در خدمت به زائران، ارزش‌های انسانی و اخلاقی را ترویج می‌کنند. این رفتارها نشان‌دهنده روحیه همدلی و نوع‌دوستی در جامعه اسلامی است. این تعاملات اجتماعی باعث شکل‌گیری روابط مثبت و ایجاد احساس یکپارچگی در جامعه می‌شود. خدمات خادمان نه تنها به زائران بلکه به شکل‌گیری یک نظام اجتماعی متعهد و پشتیبان برای ترویج ارزش‌های اسلامی کمک می‌کند. این نظام می‌تواند به عنوان الگویی برای ایجاد حکومت‌هایی با رویکردهای انسانی و اسلامی در آینده عمل کند. خادمان با ارائه خدمات به زائران، مفاهیم حقوقی و انسانی را در جامعه ترویج می‌دهند. این امر باعث ارتقای سطح آگاهی عمومی نسبت به اهمیت خدمت به زائران می‌شود. این همان ظرفیت بزرگ تمدنی است که در زیارت

اربعین وجود دارد. این نقش‌ها اگر از بستر زمانی اربعین به مابقی ایام توسعه پیدا کند، اتفاقی بزرگ در عرصه حکمرانی و مدیریت اجتماع رخ خواهد داد.

تحقق و امتداد نقش‌های اربعینی در جامعه نیازمند تغییرات اساسی در نگرش‌ها و آموزه‌ها است. این تغییرات به ویژه در شخصیت‌های کلیدی مانند کارمندان، خادمین و زائران تأثیرگذار است:

الف: تغییر نگرش تبدیل احساس استعلا به برادری؛ ب: تولید معارف اخلاقی؛ ج: تغییر نظام انگیزه‌ها؛ د: تربیت نسلی بر اساس آموزه‌های اربعینی؛ ه: عنایت به سازوکارهای تربیتی

امتداد اخلاق اربعینی در زندگی روزمره، به ویژه در جامعه‌های امروز، با چالش‌ها و موانع زیادی مواجه است. مانند:

الف: خاص‌نگری نسبت به اربعین و اجتناب از الگوپذیری؛ ب: حس عدم حضور امام؛ ج: نگرش نسبت به نیت خدمت؛ ه: وجود روحیه سکولاریسم

برای پررنگ‌تر شدن این آموزه‌ها در زندگی، لازم است که این افکار و موانع به چالش کشیده شوند و بر روی تداوم تجربیات عمیق انسانی و معنوی اربعین تأکید گردد. تلاش برای گسترش مبانی اربعینی به زندگی روزمره می‌تواند به حل مشکلات اجتماعی و تقویت ارزش‌های انسانی کمک کند.

زائر در طول مسیر اربعین، زیستن در یک «جامعه توحیدی کوچک» را تجربه می‌کند؛ جامعه‌ای که در آن امنیت، سخاوت و محبت موج می‌زند. تغییر نگرش زائر به این معناست که او پس از بازگشت، خود را «سفیر» آن فرهنگ بداند. زائر نباید تنها مصرف‌کننده خدمات معنوی باشد؛ بلکه باید پیام‌رسان که چگونه نظم، صبر و ایثار مسیر راهپیمایی را به تعاملات خانوادگی و اجتماعی خود تزریق کند و از «تماشاگر» به «کشگر» تبدیل شود.

بالاترین سطح حماسه اربعین، تبدیل شدن فرد به جزئی از یک «امت» است. در اینجا دیگر نقش «من» به عنوان یک «شهروند یک کشور خاص» مطرح نیست؛ بلکه «من» به عنوان «عضوی از تمدن نوین اسلامی» ایفای نقش می‌کند. اینجا است که اربعین از یک

زیارت ساده به یک «مانور قدرت» و یک «الگوی زیست اجتماعی» تبدیل می شود که می تواند در مقابل سبک زندگی مادی گرایانه قد علم کند.

منابع

* قرآن کریم

ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۰۹ق). إقبال الأعمال (ط- القديمة) (ج ۲). تهران: دارالکتب الإسلامیه.

پارسانیا، حمید. (۱۳۹۱). جهان‌های اجتماعی. قم: کتاب فردا.

پویافر، محمدرضا؛ رضایی، مهشید. (۱۴۰۰). زیارت‌های پیاده در جهان معاصر: نگاهی جامعه‌شناختی.

تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

جعفری، جواد. (۱۳۹۷). تأملی در روایات مقایسه زیارت کربلا با حج و عمره. فرهنگ زیارت، ۹(۳۵)، صص ۷-۲۴.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). ادب فنای مقربان (ج ۱، محقق: محمد صفایی). قم: اسراء.

جوادی آملی، مرتضی. (۱۳۸۸). فلسفه زیارت و آیین آن. قم: اسراء.

رستمی، رضا. (۱۴۰۰). شبکه مضامین تمدنی پدیده اربعین (استاد راهنما: سیدمجید مطهری نژاد)،

کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه السلام، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات.

شهبانی، حسین. (۱۴۰۲). ظرفیت‌های تمدن‌ساز اربعین حسینی (استاد راهنما: مهدی نادری)،

کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد، دانشکده علوم انسانی.

طاهرزاده، اصغر. (۱۳۹۵). اربعین حسینی، امکان حضور در تاریخی دیگر. اصفهان: لب المیزان.

طباطبائی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۲). اصول فلسفه و روش رئالیسم (به مقدمه و پاورقی: مرتضی

مطهری). تهران: صدرا.

طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرين (ج ۱). تهران: مرتضوی.

طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۱ق). مصباح المتعبد و سلاح المتعبد (ج ۲). بیروت: مؤسسة

فقه الشیعة.

علوی، سیدعلی اصغر. (۱۳۹۳). خادم ارباب کیست؟. تهران: سدید.

علوی، سید علی اصغر. (۱۳۹۴). گنبد مستجاب (تربیت زیر نگاه امام). تهران: سدید.

مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ ق). المزار - مناسک المزار (محقق و مصحح: محمدباقر ابطحی). قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید علیه السلام، مدرسه عالی تربیتی و قضایی.

ولایتی، علی اکبر. (۱۳۹۶). فرهنگ و تمدن اسلامی. قم: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام رهبری در دانشگاه).

همایون، محمدهادی. (۱۳۹۷). تاریخ تمدن و ملک مهدوی. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.